

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

ვახტანგ ნადარეიშვილი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აბსტრაქტი

ჩვენი დაშვების თანახმად, დ. უზნაძის „სიტუაციური განწყობა“ დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნია ისევე, როგორც „ათითუდი“, „პიროვნული ნიშანი“ და „ფიქსირებული განწყობა“. სიტუაციური განწყობა ფიქსირებული დისპოზიციის ფორმირების საფუძველია და ასევე - პირიქითაც, ფიქსირებული დისპოზიციის არსებობის შემთხვევაში მისი შემდგომი დიფერენციაციის სტადიას და პროდუქტს შეიძლება წარმოადგენდეს.

სიტუაციური განწყობის მეშვეობით წარმოებს ფიქსირებული დისპოზიციების ქცევაში რეალიზაცია, რისთვისაც ის ორგანიზებას ახდენს და აერთიანებს დისპოზიციის არსებულ სტრუქტურულ კომპონენტებს და კონკრეტული მომენტის აქტუალურ მოცემულობას. იმავდროულად, სიტუაციური განწყობის მეშვეობით ქცევაში რეალიზაციის წარმატებული გამოცდილება აუმჯობესებს დისპოზიციური განწყობის მაჩვენებლებს (ნადირაშვილი, 1985) და ზრდის მისი მონაწილეობით წარმოებული ადაპტაციის ეფექტურობას.

ფსიქიკური აქტივობის მაღალ დონეებზე, ქცევის რეგულაციაში ცნობიერი რესურსი ერთვება (მოცემულ სტატიაში აქცენტი ცნობიერ რეგულაციაზე დაისმის, რაც, პირობითად, ანალიზისთვის განცალკევებულია მის საფუძვლად მდებარე არაცნობიერი განწყობისეული რეგულაციის ეტაპისგან), რომლის მონაწილეობითაც წარმოებს სოციალური ღირებულებების ინტერნალიზაცია და მათი გამოყენება ინდივიდუალური/პერსონალური განწყობების ფორმირებისთვის.

შემოთავაზებული მიდგომა საშუალებას იძლევა დადასტურდეს: ა) განწყობისეული წარმონაქმნების სხვადასხვა ფორმებისა და სახეების ორგანული კავშირი; ბ) მათი სინერჯის და ურთიერთრანსფორმაციის შესაძლებლობა; გ) აქტივობის ენერგეტიკული უზრუნველყოფის, განსხვავებული, მაგრამ ურთიერთშემავსებელი, მათ შორის სოციო-კულტურული წარმომავლობის (ღირებულება), წყაროების არსებობა; დ) დ. უზნაძის „სიტუაციური განწყობის“ ჩართვის შესაძლებლობა და აუცილებლობა „დისპოზიციების“ ეგიდის ქვეშ არსებულ საერთაშორისო თეორიულ და მეთოდოლოგიურ კონტექსტში.

მოცემული მიდგომა, ასევე, პროდუქტიულად გამოიყურება სამართლებრივი კულტურის მდგენელების - მართლშეგნების/სამართალცნობიერების და ნორმატიული ქცევის მიმართების საკითხის შემდგომი დამუშავებისთვის, როდესაც მათი ერთიანობის საფუძვლად განწყობისეული წარმონაქმნების ორი ურთიერთდაკავშირებული ფორმა - ფიქსირებული და არაფიქსირებული დისპოზიცია, ანუ, სხვა ტერმინებით, „დისპოზიციური“ და სიტუაციური განწყობა იგულისხმება.

საკვანძო სიტყვები: ასიმილაცია, ინტერიორიზაცია, ღირებულება, განწყობა, დისპოზიცია

ითვლება, რომ აქტივობის რეგულაცია ხორციელდება (ა) ფიქსირებული ფსიქიკური წარმონაქმნების - დისპოზიციებისა („პიროვნული ნიშანი“ და „ათითუდი“, გ. ოლპორტის მიხედვით, „ფიქსირებული განწყობა“, დ. უზნაძის მიხედვით, „დისპოზიციური განწყობა“, შ. ნადირაშვილის მიხედვით და სხვ.) და (ბ) არაფიქსირებული ფსიქიკური წარმონაქმნების ერთობლივი მოქმედების საფუძველზე. ცნობილია, რომ დ. უზნაძის თეორიის ორიგინალურობა განწყობის არაფიქსირებული სიტუაციური/მომენტალური ფორმის არსებობის და აქტივობის აღძვრასა და მართვაში მისი გადამწყვეტი მნიშვნელობის დადასტურებაა.

დ. უზნაძის სიტუაციური განწყობა არ წარმოადგენს დისპოზიციას იმ ტრადიციული გაგებით, რომელიც გულისხმობს (ა) მის ფორმირებას გამოცდილების/გამორებადი ქცევის საფუძველზე, (ბ) პიროვნების განმსაზღვრელი კარდინალური განწყობების სისტემაში ჩართულობას, (გ) ქრონიკულობას ან (დ) თანდაყოლილ ბუნებას, მაგრამ დისპოზიციას იმ მნიშვნელობით, რომ (ა) წარმოადგენს აქტივობის წინარე მოცემულობას, (ბ) მოიცავს აქტივობისათვის საჭირო წინაპირობებს/შესაძლებლობებს, ასევე, (გ) აქტივობის მიმართულებას, (დ) აქტივობისთვის მზაობას და ე) მზაობის რეალიზაციის ტენდენციას.

მოცემული ტექსტი ეხება სხვადასხვა ფორმის და სახის განწყობისეული ფსიქიკური წარმონაქმნების მიმართების საკითხებს, ამიტომ მათი შედარების შესაძლებლობის შექმნის მიზნით:

1. ყველა მათგანს დისპოზიციად მოვიხსენიებთ: ეს საშუალებას იძლევა, თავიდან ავიცილოთ ის მოუხერხებლობა, რომელსაც ქმნის განწყობის, როგორც „ქცევისთვის ფსიქო-ფიზიკური მზაობის მდგომარეობის“ (დ. უზნაძე), ერთ-ერთი სახისთვის „დისპოზიციური განწყობის“ სახელწოდების მიკუთვნება¹. ეს განწყობის სხვა სახეობების დისპოზიციურ ბუნებას სათუოს ხდის მაშინ, როდესაც მზაობა სწორედ აქტივობამდე წინასწარ არსებული, მის საფუძველად მდებარე და აქტივობისკენ მსწრაფი ფსიქიკური მდგომარეობა/მოვლენაა. ამ გაგებით, როგორც ითქვა, სიტუაციური განწყობაც დისპოზიციას, მიუხედავად მისი მომენტალურად წარმოქმნის შესაძლებლობისა და ქცევაში რეალიზაციამდე არსებული დროის სიმცირისა;
2. იმავდროულად, განვასხვავებთ: ა) სტაციონარულ/ფარდობითად მუდმივ, ზემოქმედების ფართო დიაპაზონის და თვითაქტუალიზაციის უნარის მქონე (ნადარეიშვილი, 2010)) ფიქსირებულ დისპოზიციებს - „დისპოზიციურ განწყობებს“²;

¹ ამ ტერმინის მოცემული კონტექსტით გამოყენება შ. ნადირაშვილის სახელთანაა დაკავშირებული. მეცნიერმა თავის გვიანდელ ნაშრომებში (ნადირაშვილი, 1985; 2001), ფაქტობრივად, თანაბარი მნიშვნელობა მიანიჭა დისპოზიციურ და ფიქსირებულ განწყობებს.

² ჩვენ დროებით პირობით სახელწოდებად შევიწინარჩუნებთ ამ ტერმინს, რადგან აუცილებლად მიგვაჩნია „ორდინარული“ ფიქსირებული და „დისპოზიციური“ ფიქსირებული განწყობების დიფერენცირება (ვ. ნადარეიშვილი, 2010). რაც შეეხება დ. უზნაძის მიერ „დისპოზიციური განწყობის“ ტერმინის გამოყენებას [უზნაძე, ზ.ფ. ტ. 3-4, 1964:244], ეს საკითხი სპეციალურ გამოკვლევაში იქნება განხილული.

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

ბ) შედარებით მოკლევადიან, მოქმედების შეზღუდული სფეროს/დიაპაზონის და მხოლოდ რეაქტუალიზაციის უნარის მქონე, ფიქსირებულ დისპოზიციებს - „ორდინარულ“ ფიქსირებულ განწყობებს და გ) მოკლევადიან, ერთჯერად, კონკრეტული ვითარებების არსებობის პერიოდით შემოფარგლულ და მხოლოდ სახელდობრ მათ შესატყვის, არაფიქსირებულ დისპოზიციებს - სიტუაციურ განწყობებს.

როგორც ითქვა, შემოთავაზებული მიდგომა ათვალსაჩინოებს განწყობის სხვადასხვა ფორმის და სახის ურთიერთგარდამავლობას, მათი ფორმირების სტადიების დინამიკას და დ. უზნაძის „სიტუაციური განწყობის“ დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ზოგად კატეგორიასთან ორგანულ დაკავშირებულობას, რაც შესაძლებელს ხდის ამ მიმართულებებით არსებული სამეცნიერო რესურსის გაერთიანებას და კვლევითი პოტენციალის სრულ გამოყენებას.

განწყობის სხვადასხვა სახეობის მიმართების და ურთიერთტრანსფორმაციის საკითხის ანალიზისთვის განვიხილავთ (ა) დისპოზიციური ფიქსირებული განწყობის ფუნქციას სიტუაციური განწყობის ფორმირებაში და (ბ) სიტუაციური განწყობის ფუნქციას ფიქსირებული დისპოზიციური განწყობის ფორმირებაში.

სოციალურ ფსიქოლოგიაში ცნობილია მოსაზრება, რომ გარკვეული ტიპის განწყობების ფორმირებაში მონაწილეობენ უკვე არსებული ფიქსირებული განწყობები. მაგალითად, მ. ბალიაშვილის მიხედვით, „სოციალური განწყობა, როგორც ფიქსირებული განწყობის სახე, მონაწილეობს სოციალური ქცევის აქტუალურ-მომენტალური განწყობის შემუშავებაში და მოდიფიკაციას ამ პროცესში განიცდის“ (ბალიაშვილი, 1980, გვ. 96)). შ. ნადირაშვილი, მ. ბალიაშვილის მოსაზრებაზე დაყრდნობით, მიუთითებს, რომ „რეალური ქცევის წინ აღმოცენებული განწყობა აშუალებს ყოველგვარ დისპოზიციურ განწყობას ქცევასთან“ (ნადირაშვილი, 1985, გვ. 209-208). აღნიშნული ავტორების გარკვეული ინტერპრეტაციის საფუძველზე უნდა ითქვას, რომ ყველა ტიპის (მათ შორის - დისპოზიციური) ფიქსირებული განწყობა ქცევაში რეალიზაციისთვის საჭიროებს სიტუაციურ განწყობას. გასაგებია, რომ ამ დაშვებების განსამტკიცებლად საჭიროა აღნიშნული „მონაწილეობისა“ თუ „აშუალების“ ხასიათის და შესაბამისი ფსიქოლოგიური მექანიზმების მითითება. ასევე, გასამიჯნია, (ა) ფიქსირებული განწყობის საფუძველზე, იმავე განწყობის რეალიზაციის მიზნით, მისი მოდიფიცირება სიტუაციურ განწყობად და (ბ) ფიქსირებული განწყობის რესურსის/მასალის გამოყენება პრინციპულად ახალი განწყობის შესაქმნელად.

დისპოზიციური განწყობა, თავისი სპეციფიკის, მაგალითად, წარსული გამოცდილებით შემოფარგლულობის და შინაარსობრივი ორიენტაციის უაღრესად ზოგადი ხასიათის გამო, შეუძლებელია ზუსტად თავსებადი იყოს ანმყოში არსებულ ყველა იმ (გარემოსმიერ, სიტუაციურ და შინაგან, მოთხოვნილებით) კონკრეტულ მოცემულობასთან, რომლებიც გვხვდება მუდმივად ცვალებად გარემოში ანუ შეუძლებელია, მან შეასრულოს ქცევის სრული მიზანშეწონილობის უზრუნველყოფის ფუნქცია. მართებულია და კონტექსტუალურია შ. ნადირაშვილის ის მოსაზრება, რომ „არა [არც, ვ.ნ.] ერთი ფსიქიკური წარმონაქმნი და, მათ შორის, დისპოზიციური განწყობაც, როგორც წარსული გამოცდილება, უშუალოდ, თავისთავად, არ იწვევს

ინდივიდის ქცევას. ამისათვის აუცილებელია ქცევის აქტუალური განწყობის აღმოცენება“ (ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, 1985, გვ. 214). ცხადია, „არც ერთ ფსიქიკურ წარმონაქმნად“ ფიქსირებული და არა - სიტუაციური წარმონაქმნი უნდა ვიგულისხმოთ.

საფიქრებელია, რომ მ. ბალიაშვილის ვარიანტი, რომლის მიხედვითაც, ფიქსირებული განწყობა ჩაერთვება აქტუალურ განწყობაში, უნდა ინტერპრეტირდეს, როგორც არა მთლიანად ფიქსირებულის ჩართვა სიტუაციურ განწყობაში³, არამედ ფიქსირებული განწყობის არსებული კომპონენტების გამოყენება და მათი კომბინაცია ფორმირების პროცესში მყოფი სიტუაციური განწყობის ახალ ფაქტორებთან⁴, რაც ნიშნავს ფიქსირებული განწყობის კომპონენტების ნაწილობრივ ან სრულ გამოყენებას სიტუაციური განწყობის ფაქტორებად. ასეთი განწყობა თავდაპირველად არასრულად სტრუქტურირებულ ხასიათს ატარებს, რადგან მასში ჩართული კომპონენტები ზოგადი, „დიფუზური“ ხასიათისაა და მათ (და ახალ ფაქტორებსაც) შემდგომი დიფერენციაცია, თავსებადობაში მოყვანა და მთლიანობად ორგანიზება ესაჭიროებათ. სწორედ ამ პროცესებს გულისხმობს ფიქსირებული განწყობის გამოყენებით სიტუაციური განწყობის ფორმირება და მისი მათგანიზებული ფუნქცია. წარსული გამოცდილებისა და ანმეოს მოცემულობის გაერთიანებაზე, როგორც სიტუაციური განწყობის უპირატესობაზე ფიქსირებულ ფსიქიკურ წარმონაქმნებთან შედარებით, სამართლიანად მიუთითებს შ. ნადირაშვილი (1985). თუ ქცევის მიზანშეწონილობასა და განწყობის მიერ აქტივობის აღძვრის უნარის აღმატებული მაჩვენებლებს ვიგულისხმებთ, აღნიშნულს აუცილებლად უნდა დაემატოს სიტუაციურ განწყობაში მომავლის ასახვის შესაძლებლობა (განსხვავებით ფიქსირებული განწყობისგან), რომელსაც მოსალოდნელობის/სუბიექტური ალბათობის და მოლოდინის მონაწილეობა უზრუნველყოფს (ნადარეიშვილი, განწყობა და ნებელობა პიროვნების აქტივობაში, 2013).

არსებული განწყობის გამოყენებით ახალი განწყობის ფორმირების მექანიზმების შემოთავაზებული ინტერპრეტაცია განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, ზოგადად, სოციალიზაციის პროცესის, მათ შორის, სამართლებრივ კულტურაში შემავალი, ნორმატიული ან დევიაციური ქცევის განმსაზღვრელი, განწყობების ფორმირების საკითხების ანალიზისას (Nadareishvili & Chkheidze, 2015). განწყობის ფორმირებისთვის სხვა განწყობის გამოყენების გართულებული ვარიანტია დ. უზნაძის მიერ სხვათა მიერ შექმნილი განწყობების გამოყენების შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები (უზნაძე, განწყობის ფსიქოლოგია, 2009, გვ. 303), რომლებსაც შ. ნადირაშვილი ითვალისწინებს მიბაძვის, იდენტიფიკაციის და სოციალური როლის ათვისების მეშვეობით განწყობების ფორმირების კანონზომიერებაზე მსჯელობისას (ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, 1985). უნდა ითქვას, რომ ისეთი განწყობა, რომელსაც აქტივობაზე მნიშვნე-

³ სპეციალურ განხილვას საჭიროებს განწყობის, როგორც არაცნობიერი მოტივის, შესახებ შ. ნადირაშვილის ვერსია (ნადირაშვილი შ. 1985).

⁴ ფაქტორები განწყობის შექმნამდე არსებული მოცემულობაა, რომელთა საფუძველზეც იქმნება განწყობა, ხოლო კომპონენტები უკვე ფორმირებული განწყობის სტრუქტურული მდგენელებია.

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

ნელოვანი გავლენის მოხდენა შეუძლია, აუცილებლად კონკრეტული სუბიექტის პერსონალური/საკუთარი შინაგანი მდგომარეობა უნდა იყოს, ამიტომ განათლებისა და სოციალიზაციის პროცესში (უზნაძე, შრომები, 1977) ასეთი ფიქსირებული ფსიქიკური წარმონაქმნების მზა ფორმით და პირდაპირი გადაცემა (რასაც ნადირაშვილი და უზნაძე გვთავაზობენ) რთული ასახსნელი იქნება. როგორც ჩანს, უნდა ვისაუბროთ ზემოთ შემოთავაზებულ ვარიანტზე, როდესაც გამოიყენება არა - მთლიანად და არა - „მზა“ განწყობა, არამედ მისი კომპონენტები. გასათვალისწინებელია, რომ სხვათა, პირობითად, „საზოგადოებრივი“ განწყობის ინტერიორიზაციის საფეხურები დიფუზიური, შემდეგ - დიფერენცირებული ანუ სიტუაციური, დაბოლოს ფიქსირებული ფსიქიკური წარმონაქმნის ფორმირების ეტაპებს მოიცავს.

ზემოთ რამდენიმე ურთიერთდაკავშირებული საკითხის შესახებ დაიწყო საუბარი: 1. სხვათა მიერ შექმნილი (პირობითად, სოციალური) განწყობის უშუალო/პირდაპირი ინტერიორიზების შესაძლებლობა; 2. საკუთარი ფიქსირებული განწყობის საფუძველზე სიტუაციური განწყობის ფორმირების მექანიზმი; 3. სხვათა მიერ შექმნილი განწყობის საფუძველზე პიროვნების საკუთარი განწყობის ფორმირების კანონზომიერება. ანალიზისთვის საჭიროა მათი პირობითი გამიჯვნა:

1. სხვათა მიერ შექმნილი განწყობების ინტერიორიზაციის საკითხის ნებისმიერი ინტერპრეტაცია უკავშირდება სხვადასხვა ფსიქიკური წარმონაქმნისა და მათი კომპონენტების თავსებადობის თემატიკას. ცნობილია, რომ თავსებადობის უზრუნველყოფის ერთ-ერთი, ასიმილაციური, ვარიანტი გულისხმობს ახალი სიტუაციური მოცემულობის ფიქსირებულ განწყობაში არსებული მოცემულობისგან განსხვავების ნიველირებას, ან, სხვანაირად, „ასიმილაციური შეფასების მეშვეობით, შემეცნების სუბიექტი მოცემული გარემოს მახასიათებლებს „იმსგავსებს“ (ჩარკვიანი, 2019). ეს პროცესი განწყობისეული არაცნობიერი მექანიზმების მეშვეობით ხორციელდება და „ასიმილაციის დასაშვებ ზონაში“ მყოფ, ანუ მცირედ განსხვავებულ მოცემულობებს ეხება, რის გამოც მათი ინტერიორიზება და არსებულთან დაკავშირება პრობლემას არ წარმოადგენს. ასიმილაციის ამ კანონზომიერებებზე დაყრდნობით მიუთითებს შ. ნადირაშვილი, რომ „სოციალური განწყობის ფორმირებისთვის... პიროვნებას უნდა ჰქონდეს ფიქსირებული სოციალური განწყობები სოციალურ ფასეულობათა მიმართ“ (ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, 1985, გვ. 146). ეს დებულება პრობლემურია სხვათა განწყობების ინტერიორიზაციის შემთხვევისთვის, რადგან აღნიშნულ ინტერპრეტაციაში ახალი განწყობის ფორმირება ფიქსირებული განწყობის წინასწარ არსებობას მოითხოვს. აღნიშნულ შემთხვევაში გართულებულია არათუ სრულიად ახალი (და ამიტომ - პოტენციურად არათავსებადი), არამედ ისეთი განწყობების ინტერიორიზების ახსნაც, რომლებიც ასიმილაციის ფარგლებში ძნელად თავსდებათ. გავიმეორებთ, რომ სხვათა განწყობების ინტერნალიზაციას განვიხილავთ, როგორც სოციალური განწყობის კომპონენტების გამოყენებით საკუთარი განწყობის ფორმირებას (ანუ ადაპტაციის აკომოდაციურ ვარიანტს, რომელიც სუბიექტის ცვლილებას გულისხმობს), რაც პრობლემურია სხვათა განწყობის კომპონენტების სუბიექტის განწყობის კომპონენტებთან არათავსებადობის შემთხვევაში;

2. საკუთარი ფიქსირებული განწყობის საფუძველზე სიტუაციური განწყობის შექმნის საკითხის დამუშავებისთვის უაღრესად პროდუქტიულია შ. ნადირაშვილის მოსაზრება ახალი განწყობის ფორმირებისთვის „ნარსულში გაფიქსირებული იმ სოციალური განწყობების, რომლებიც პიროვნებას სოციალური ფასეულობებისადმი მისწრაფების სახით ეძლევა“, მნიშვნელობაზე (ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, 1985, გვ. 147). საკითხი ასე გამოიყურება - იქმნება ახალი სიტუაციური განწყობა ფიქსირებული განწყობის ან მისი კომპონენტების საფუძველზე, თუ, „აქტუალური⁵ განწყობის ადგილს უკვე ფიქსირებული განწყობა იკავებს, რომელსაც თან მოაქვს იმ სიტუაციების მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებათა შესატყვისი ქცევითი მახასიათებელი, რომელშიც იგი გაფიქსირდა“ (ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, 1985, გვ. 214). გასაგებია, რომ უკანასკნელ ვარიანტში არსებული ფიქსირებული განწყობის და ქცევის შენარჩუნებაზეა საუბარი (რომელიც მხოლოდ ნარსული ვითარებების შესატყვისია), მით უფრო, რომ შ. ნადირაშვილი იქვე მიუთითებს, ფიქსირების მსგავსი სიტუაციის არსებობისას „ინდივიდი თავის ქცევას აქტუალურ განწყობად ქცეული ფიქსირებული განწყობის საფუძველზე ახორციელებს“ (ibidem). სწორედ ამ „ქცევის“, გარდაქმნის მექანიზმის ახსნას და ანალიზს ეხება ფიქსირებული განწყობის კომპონენტების და არა - არსებული ფიქსირებული განწყობის გამოყენების საფუძველზე ახალი სიტუაციური განწყობის ფორმირების შემოთავაზებული ვარიანტი. საქმე ისაა, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ჩვენ წინაშეა არა განწყობის მთლიანი კონსტრუქტის, რომელიც შესაძლოა სრულად არ აღმოჩნდეს ასიმილაციის ზონის ფარგლებში, არამედ მისი კომპონენტის - მისწრაფების, ტენდენციის განმსაზღვრელი მთავარი - აფექტური კომპონენტის ახალი განწყობის ფორმირებისთვის გამოყენება. აღსანიშნია, რომ სიტუაციური განწყობის კონსტრუირებისთვის გამოიყენება ფიქსირებული განწყობის ის კომპონენტები, რომლებიც, გარკვეულწილად, ეთავსება ახალი მოცემულობის მახასიათებლებს. ცნობილია, რომ ასეთ ვითარებაში ასიმილაციის განწყობისეული მექანიზმი გამართულად მუშაობს. სხვა შემთხვევაში ასიმილაციისთვის საჭირო ხდება ცნობიერი ფსიქიკური რესურსის გამოყენება, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ;

⁵ ტერმინის „აქტუალური“ გამოყენება მხოლოდ სიტუაციური განწყობის მიმართ საფიქრებელია, რომ უსაფუძვლოდ ჩამოართმევს აქტუალობის ნიშანს ფიქსირებულ განწყობას, რომელიც, აგრეთვე, შეიძლება იყოს აქტუალურ მდგომარეობაში, ანუ, როგორც ყველა ზოგადი დისპოზიცია, ზემოქმედებდეს ქცევაზე ისე, რომ არ გადაიქცეს კონკრეტული ქცევის აღმძრავ სიტუაციურ განწყობად, ანუ, ოლპორტის კლასიფიკაციის გამოყენებით, იყოს „სტილისტური“ და არა - „მამოტივირებელი“ ათითუდი (Allport, 1961). მნიშვნელოვანია იმის გათვალისწინება, რომ გადავადებული რეალიზაციის სიტუაციური განწყობა, მიუხედავად იმისა, რომ ქცევაში არ რეალიზდება და სწორედ ამ თვალსაზრისით წარმოადგენს დისპოზიციას, თავის აქტუალობას არათუ ინარჩუნებს, არამედ, შესაძლოა, მან მზაობის/დაძაბულობის მომატებული ხარისხიც კი შეიძინოს. განწყობის ფორმების ურთიერთმონაცვლეობის საკითხის დამუშავებისას გასათვალისწინებელია იმის დაშვებაც, რომ ბლოკირებული რეალიზაციის მდგომარეობაში არსებული სიტუაციური განწყობა ფიქსირების ფაზაში შეიძლება გადავიდეს.

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური ნარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

3. ასიმილაციის და, შესაბამისად, ინტერიორიზაციის შეუძლებლობის ზემოთ მითითებული შემთხვევა განსაკუთრებით პრობლემურია სხვათა განწყობის საფუძველზე განწყობის ფორმირებისას, როდესაც სუბიექტში არ არსებობს ფიქსირებული ფსიქიკური ნარმონაქმნი, რომელიც შექმნიდა პირობებს ახალი მოცემულობის ინტერიორიზაციისათვის ან/და იქნებოდა მატარებელი კომპონენტის, რომელიც ახლად შესაქმნელი განწყობის ფაქტორის ფუნქციას შეასრულებდა. ასეთ შემთხვევაში აუცილებელი ხდება ინტერიორიზაციაში მონაწილე ასიმილაციის განსხვავებული მექანიზმის დაშვება.

გასაგებია, რომ მოცემული საკითხები დაკავშირებულია სოციალიზაციის პროცესთან, სახელდობრ, ნორმებისა და მათ შემადგენლობაში არსებული სოციალური ღირებულებების სუბიექტში ინტერნალიზაციის თემატიკასთან, როდესაც მათი ფსიქიკაში ასახვის/ არსებობის ფორმად დისპოზიციური განწყობები იგულისხმება (ნადარეიშვილი, განწყობა და ნებელობა პიროვნების აქტივობაში, 2013). როგორც ითქვა, შ. ნადირაშვილის ვერსიით, სოციალური განწყობის ფორმირებისთვის წინასწარ უნდა არსებობდეს ფიქსირებული სოციალური განწყობები სოციალურ ფასეულობათა მიმართ. ეს დაშვება სუბიექტისთვის ახალი ღირებულების საფუძველზე (რომლის ანალოგიის მატარებელი განწყობა პიროვნებაში არ არსებობს) განწყობის ფორმირების ახსნას პრობლემებს უქმნის. თავად შ. ნადირაშვილიც (ნადირაშვილი, განწყობის ფსიქოლოგია, 1985) მიუთითებს ამ საკითხის გადაწყვეტისათვის ფსიქიკური აქტივობის ცნობიერი დონის კანონზომიერებების დამუშავების აუცილებლობაზე.

საკითხის სირთულისა და მოცემული სტატიის ფორმატის გათვალისწინებით, ცხადია, არ შევუდგებით სოციალური ღირებულებების განხილვას (იხ. მაგ. ნ. ჭავჭავაძე, 1984; დ. ბეჭვაია, 2007; ლ. სურმანიძე, 2010). „ღირებულების“ რაობის გაკვირით, ზედაპირულად მოსანიშნად უამრავი ინტერპრეტაციიდან მოვიტანთ რამდენიმეს: „ადამიანის სურვილებისა და მისწრაფებების ობიექტი [შესაძლებლის და არა სინამდვილის ფორმით მოცემულობა, ვ.ნ.]; ღირებულებათა საფუძველი ბიოფსიქოლოგიურად ინტერპრეტირებული მოთხოვნილებებია; ღირებულებებს აქვთ სარგებლიანობის და ინსტრუმენტულობის განზომილება; ღირებულება იდეალური ყოფნა/ყოფიერებაა, ნორმის ყოფიერება, ღირებულებები იდეალური საგნებია, რომლებიც დამოუკიდებელია ადამიანის მოთხოვნილებებისა და სურვილებისგან; ღირებულების, როგორც ნორმის, არსებობის ფორმა, მისი სუბიექტისთვის მნიშვნელოვნება“ (ფ.ჟ.ც., 1989, გვ. 732); „ღირებულებებს ანთროპოლოგები, გარკვეული თვალსაზრისით, საზოგადოებისა და პიროვნების გადაკვეთის წერტილად გაიზრებენ, ხოლო როცა ღირებულება ინტერპრეტირდება პიროვნების კვინტესენციად, წინა პლანზე ღირებულებითი ორიენტაციების ცნება ინაცვლებს. ეს უკანასკნელი, გააზრებული, როგორც კოგნიტიური, შეფასებითი და სხვა კომპონენტებიდან ამოზრდილი, მკაცრად განსაზღვრული პრინციპების კომპლექსი, კ. კლაკჰონის განსაზღვრებით, წარმოადგენს ადამიანთა ქცევის განმაპირობებელ, განზოგადებულ კონცეფციას...“ (სურმანიძე, 2010, გვ. 91). „არსებული ტრადიციით (C. Kluckhohn), ღირებულებებისგან, როგორც მოტივაციის ასპექტისგან, ასხვავებენ ღირებულებით ორიენტაციებს, როგორც ღირებულებების სუბიექტურ კონცეფციებს ან ათითუდების (სოციალური

განწყობების) ნაირსახეობას..., რომლებიც სოციალიზაციის პროცესში ყალიბდებიან საზოგადოებრივი ღირებულებების შეთვისების მეშვეობით“ (Психологический лексикон, 2006).

საკითხი, თუ რამდენად წარმოადგენენ ღირებულებითი ორიენტაციები ათითუდებს და რამდენად აქვთ მათ ქცევის აღძვრის უნარი, სხვასთან ერთად, მათი კონატიური კომპონენტის ინტერპრეტაციაზეა დამოკიდებული, რასაც ცალკე გამოკვლევა დაეთმობა. მოცემულ ტექსტში ათითუდების/ფიქსირებული განწყობების აღმძრავი უნარი მათ საფუძველზე სიტუაციური განწყობის ფორმირების შესაძლებლობასთანაა დაკავშირებული.

თუ ღირებულებებს მოტივაციის კონტექსტში განვიხილავთ, შესაძლოა, მოტივაციის პროცესის ფუნქცია, ერთ-ერთი ასპექტით, ინდივიდუალურის და სოციალურის (ფასეულობის და ღირებულების, რომელიც თავდაპირველ ეტაპზე არაჰომოგენურია) „ხელოვნურად“, აზროვნებისა და ნებელობითი ძალისხმევის გამოყენებით, „ერთმნიშვნელიანებაში“, სუბიექტურ მიმსგავსებაში, ურთიერთასიმილერების შესაძლებლობის შექმნაში დავინახოთ. აღნიშნული პროცესი მათ (გარეგანის და შინაგანის) გაერთიანებასა და კომბინირებული წარმონაქმნის - მოტივის შექმნას ხდის შესაძლებელს (წინააღმდეგ შემთხვევაში, ინდივიდუალურის და სოციალურის არასრული თავსებადობის ან დაპირისპირებულობის გამო, განწყობის შექმნა და ქცევის აღძვრა პრობლემატური გახდება), რაც საბოლოოდ განწყობის ფორმირებას უზრუნველყოფს⁶. აღწერილი კომბინაცია ახალ წარმონაქმნს, გარკვეულწილად, თავსებადს ხდის პიროვნების ფასეულობების მატარებელი განწყობების სისტემასთან და ამით მისი ასიმილაციის შესაძლებლობას იძლევა, რაც სუბიექტის განწყობათა სისტემაში ჩართვას/ინტერიორიზაციას და მათი ენერგეტიკის/აღმძრავი პოტენციალის ღირებულებაზე განვრცობას უზრუნველყოფს. შემდგომში, ღირებულებისთვის ინდივიდუალური/პერსონალური ვალენტობის მინიჭების კვალობაზე სისტემა ღირებულებიდან დამატებითი ენერგეტიკის მიღების შესაძლებლობას იძენს.

არსებული მასალის დ. ლეონტიევისეული ინტერპრეტაციით, ღირებულებები არსებობს სამი ურთიერთგარდამავალი ფორმით: 1) „საზოგადოებრივი იდეალები, რომლებიც გამომუშავებულია საზოგადოებრივი ცნობიერების მიერ და მასში არსებული განზოგადებული წარმოდგენები სრულყოფილობაზე, 2) ამ იდეალების საგნობრივი ხორცშესხმა კონკრეტული ადამიანების ქმედებაში ან ნაწარმოებში, 3) პიროვნების მოტივაციური სტრუქტურები („ჯერარსის მოდელები“), რომლებიც უბიძგებენ/აღძრავენ მას საზოგადოებრივი ღირებულებითი იდეალების საგნობრივი განხორციელებისკენ თავის საქმიანობაში“. ავტორის მიხედვით, „წარმოებს პიროვნების მიერ საზოგადოებრივი იდეალების შეთვისება, და ისინი, როგორც „ჯეროვანის/ჯერარსის მოდელები“, ინვევენ აქტივობის აღძვრისკენ მისწრაფებას, რომლის პროცესშიც ხდება მათი საგნობრივი განხორციელება“. მოტივაციის სოციოგენეზის ქრილში განხილვისას „პიროვნული ღირებულებები ინდივიდუალური მოტივაციის წყაროს

⁶ ასიმილაციის მოცემული, გართულებული ვარიანტი, პრაქტიკულად, აკომოდაციის საწყის/მოსამზადებელ სტადიას წარმოადგენს და ახალი განწყობის წარმოშობას მოასწავებს (ნადარეიშვილი, განწყობა და მოლოდინი, 1993).

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

წარმოადგენენ, რომლებიც ფუნქციონალურად მოთხოვნილებების ეკვივალენტურია“ (Леонтьев, 1998, გვ. 13-25). გასათვალისწინებელია, რომ: 1) მითითებული ავტორის შეხედულებები, ძირითადად, ემყარება მოტივის და მოტივაციის, „საქმიანობის თეორიის“ სკოლისთვის დამახასიათებელ ინტერპრეტაციას; 2) ნებისმიერი პოზიციიდან ჭვრეტისას აუცილებელია სოციალური ღირებულების ინდივიდუალურ ფსიქიკურ წარმონაქმნად (თუნდაც - „პიროვნულ ღირებულებებად“) ტრანსფორმაციის ფსიქოლოგიური პროცესის აღწერა, რაც ვცადეთ კიდევ მოცემულ ტექსტში.

როდესაც ღირებულების განხორციელებაზე ანუ რეალიზაციაზე ვმსჯელობთ: 1) ვიზიარებთ ზემოთ ციტირებულ ფრაგმენტში დ. ლეონტიევის მიერ თავმოყრილ, ამ საკითხთან დაკავშირებულ, მოსაზრებებს; 2) ღირებულების რეალიზაციის შესახებ მსჯელობა პროდუქტიულად მიგვაჩნია სოციალური ნორმის მიმართ, სახელდობრ, რ. მერტონის შეხედულების გაზიარება. მერტონის თანახმად, ნორმა მოიცავს (ა) ღირებულებას და (ბ) მისი რეალიზაციის/ქცევის წესს (Merton, 1971). პიროვნება (მისი აქტივობა) ნორმატიულად (მერტონთან, კონფორმულად) რომ ჩაითვალოს, აუცილებელია: 1) მას სრულად ჰქონდეს შეთვისებული ღირებულება, რაც შესაბამისი დინამიკური ფსიქიკური წარმონაქმნის ფორმირებას, მასში ღირებულების ინკორპორირებასა და ფიქსირებას გულისხმობს; 2) პიროვნება უნდა ახორციელებდეს ღირებულების რეალიზაციისაკენ მიმართულ აქტივობას. ამისათვის აღნიშნული წარმონაქმნი სრულად სტრუქტურირებული, ანუ ყველა საჭირო კომპონენტის შემცველი, უნდა იყოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მაგ. წარმონაქმნის მხოლოდ კოგნიტიური კომპონენტის არსებობისას ღირებულების, როგორც სოციუმში არსებული თეორიული კონსტრუქტის, მარტოოდენ ცოდნა ქცევის აღძვრის უუნარობას ან/და ქცევის არასტაბილობას გამოიწვევს. შეიძლება ჩაითვალოს, რომ პიროვნების ნორმატიულობა ღირებულების შინაარსში ნაგულისხმევი ვითარებების/მოვლენების ხდომილების (შესაძლებლიდან სინამდვილედ გადაქცევის), ანუ, ღირებულების რეალიზაციის, თვითაქტივობის მეშვეობით უზრუნველყოფას გულისხმობს.

ტექსტის მოცემულ ნაწილში ღირებულებას განვიხილავთ მხოლოდ ერთ-ერთი, ჩვენი თემისთვის კონტექსტუალური, ასპექტით: ღირებულება, მრავალთათვის (ჯგუფი, ერი, კაცობრიობა) მნიშვნელოვანი საზოგადო/სოციალური კონსტრუქტია. ამ თვალსაზრისით, ის, გარკვეული პირობითობით, ვალენტობის ზოგად პოტენციალს ფლობს. აღნიშნული საზოგადო ვალენტობა ინდივიდუალურ ვალენტობათა - ფასეულობების⁷ დაჯამების და განზოგადების შედეგად წარმოიქმნება. ამ დაშვებიდან გამომდინარე, ღირებულება, გარკვეული ოდენობით⁸, მოიცავს და ეხმაურება თითო-

⁷ ფასეულობის მაჩვენებელი, ანუ მისი ვალენტობა დამოკიდებულია კონკრეტულ გარემოებებსა და, უპირველესად, სუბიექტის მოთხოვნილებების დინამიკაზე (განსხვავებით სოციალური და პიროვნული ღირებულებებისგანაც კი, რომელთა ვალენტობაც სათანადო ინტერნალიზაციის შემთხვევაში გარკვეულწილად ტრანსსიტუაციურად მდგრადია).

⁸ თუ მერტონის იმ შეხედულებას გავითვალისწინებთ, რომ ღირებულება სოციალურ ნორმაში აისახება, როგორც მისი სტრუქტურული კომპონენტი, მაშინ სოციალურ ნორმაში და, შესაბამისად, ღირებულებაში ინდივიდუალური ფასეულობის ასახვის ხარისხი საზოგადოების დემოკრატიულობის ხარისხზეა დამოკიდებული. აქ მხოლოდ მოკლედ

ეული ინდივიდის ფასეულობებს, რისი წყალობითაც, ღირებულებები თითოეული ინდივიდისთვის გარკვეული მიმზიდველობის (მათი მატარებლის სტატუსისა და მათ შესაბამისად წარმოებული აქტივობის შედეგად მიღებული სიკეთეების ფლობის სურვილი, მათკენ მისწრაფება და ამ აქტივობის რეალიზაციის ტენდენცია) შემცველია. დამოუკიდებლად ღირებულებების ზოგადი ვალენტობა, მათში ცალკეული ინდივიდის ფასეულობების ასახვის შეზღუდულობის და ზოგადი ხასიათის გამო, შესაძლოა არ შეიცავდეს კონკრეტული ინდივიდის ქცევის აღძვრისთვის საკმარის მიმზიდველობას. მოტივაციის პროცესი, ერთ-ერთი ასპექტით, შეიძლება ღირებულების ინდივიდუალური ვალენტობის - ფასეულობის გაზრდის პროცესად ჩაითვალოს. ეს გულისხმობს განწყობის „ენერგეტიკული“ ფაქტორის (დ. უზნაძესთან - განწყობის „სუბიექტური ფაქტორი“) ხელოვნურად, ცნობიერი ფსიქიკური აქტივობის მონაწილეობით ფორმირებას, განსხვავებით ისეთი „ნატურალური“ სუბიექტური ფაქტორისგან, როგორც მოთხოვნილებაა. აღნიშნული „ხელთქმნილი“ ფაქტორის ფორმირება, უაღრესი გამარტივებით, შეიძლება ორი გზით მიმდინარეობდეს: 1) ღირებულების არასაკმარისი ვალენტობის/აღმძრავი უნარის დაკავშირება და დაჯამება ინდივიდში უკვე არსებული ფასეულობების ვალენტობასთან (მოტივაციის თეორიებში გავრცელებული ერთ-ერთი მიდგომა). ასეთი მიდგომა გამორიცხავს ღირებულების ინტერიორიზებას და მისი ვალენტობის ზრდას შემხვედრი/დამხვედური, სუბიექტში უკვე არსებული ფასეულობის და შესაბამისი მოთხოვნილების გარეშე; 2) ღირებულების საფუძველზე მისი შესაბამისი მოთხოვნილებისა და ფასეულობის ფორმირება. ეს უკანასკნელი გზა დაკავშირებულია ნებელობის მთლიანობითი პროცესის შემადგენლობაში შემავალი შემეცნებითი პროცესების ფუნქციონირებასთან. სახელდობრ, იგულისხმება: ა) ცოდნის შექმნა, რომ არსებობს გარკვეული, სხვათათვის მნიშვნელოვანი მოცემულობა/კონსტრუქცია და გაცნობიერება, თუ რა განსაზღვრავს მის მიმართ საზოგადო დამოკიდებულებას, ანუ რატომ მიიჩნევა ის საზოგადოდ მნიშვნელოვნად და ფასეულად (ღირებულად), ანუ რატომ აქვს მას სხვათათვის ვალენტობა; ბ) განსაზღვრა იმისა, თუ რა სარგებლის მოტანა შეუძლია ღირებულების შესაბამისად წარმოებულ აქტივობას კონკრეტული მოცემული ინდივიდისთვის (ღირებულების ფასეულობის სუბიექტური შეფასება), ანუ, მისი მოსალოდნელი ღირებულების განსაზღვრა. მოცემული ვარიანტისთვის სპეციფიკურია, რომ ამ სარგებლის ან სიკეთის და მის ფლობასთან დაკავშირებული პოზიტიური შედეგის კონცეფცია გამოკვეთილი და კონკრეტიზებული მოცემულობის სახით შესაძლოა ჯერ არ არსებობდეს სუბიექტის პერსონალურ გამოცდილებაში/ფასეულობათა სისტემაში. გასაგებია, რომ საუბარია სოციალური მოცემულობის საფუძველზე ინდივიდუალური მოთხოვნილების ფორმირებაზე, რომელმაც მომავალში შესაძლოა წარმოქმნას ამ საზოგადო ღირებულების მიმართ მოთხოვნილებისეული მისწრაფებითი ტენდენცია (იხ. ქვემოთ) და რომელიც შემდგომ შესაძლოა განწყობისეულ ვალენტობად, ანუ სოციალური ღირებულება შემხვედრი სუბიექტური ვალენტობით დატვირთოს.

მივანიშნებთ, რომ სწორედ აღნიშნული ხარისხი ანუ ნორმაში ფასეულობის ასახვის მაჩვენებელი განსაზღვრავს ფსიქოლოგიური დაძაბულობის მაჩვენებელს ნორმასთან ურთიერთობისას და შესაბამისად, დევიაციისა და დანაშაულის პროვოცირების პოტენციალს/რისკს.

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

დავუბრუნდებით საზოგადოებრივი განწყობების ინტერნალიზაციის ანუ მათ საფუძველზე პერსონალური განწყობების ფორმირების საკითხს. ადრე დავეუშვით, რომ ვგულისხმობთ არა მთლიანად განწყობის, არამედ მისი ნაწილის/კომპონენტის ინტერიორიზაციას. ზემოთ, ასევე, ვმსჯელობდით ღირებულების მიერ პერსონალური ვალენტობის შექმნასა და მის ინდივიდუალურ ფასეულობად გადაქცევაზე, რაც სხვა არაფერია, თუ არა საზოგადო ინტერიორიზაციის პროცესი. განწყობის ფორმირების თვალსაზრისით, ჩვენთვის საინტერესოა მისი ფორმირების სტადიურ-ეტაპობრივი ხასიათი (ნადარეიშვილი, განწყობის დიფერენციაციის საკითხები, 2016) და იმის გათვალისწინება, რომ სრულფასოვან ფიქსირებულ დისპოზიციად განწყობის ისეთი კონდიცია მიიჩნევა, რომელსაც: ა) სიტუაციური განწყობის შექმნის და მისი შუალობით აქტივობის აღძვრის პოტენციალი და ბ) ღირებულების შესაბამისი აქტივობის მუდმივი უზრუნველყოფისთვის აუცილებელი, მდგრადი, ფიქსირებული ფორმა აქვს. ასეთი განწყობა კომპონენტების სრული და თავსებადი კომპლექტის მქონე უნდა იყოს. საუბარი იყო, ასევე, სიტუაციური განწყობის სუბიექტური/აღმძრავი ფაქტორის „ხელოვნურად“ ფორმირებაზე მოტივაციის პროცესში, რაც გულისხმობს შემეცნებითი პროცესების მონაწილეობით მის ჩამოყალიბებას ღირებულების ენერგეტიკის გამოყენებით⁹. ითქვა, რომ სიტუაციურ განწყობას მხოლოდ ერთჯერადად შეუძლია ქცევის უზრუნველყოფა, სოციალიზაციის ამოცანა კი მუდმივად ღირებულებების საფუძველზე მოქმედი პიროვნების ფორმირებაა. გასაგებია, რომ იგულისხმება სიტუაციური განწყობის ფიქსირებულ განწყობად ჩამოყალიბების აუცილებლობა. სიტუაციური განწყობის ფაქტორები შემდგომ დიფერენციაციას უნდა დაექვემდებარონ ანუ დაზუსტდნენ, გაძლიერდნენ და განმტკიცდნენ¹⁰, რაც (ერთ-ერთი, გავრცელებული, ვერსიით) სიტუაციური განწყობის

⁹ მეთოდოლოგიური ორანზროვნების თავიდან ასაცილებლად, უნდა განსხვავდეს: ა) ფსიქიკური აქტივობის უმაღლეს დონეზე (რომელსაც მიეკუთვნება ღირებულების საფუძველზე განწყობის შექმნის აღწერილი ვარიანტი) არაცნობიერი განწყობის ფაქტორების ფორმირებაში ცნობიერი პროცესების მონაწილეობა; ბ) საკუთრივ, განწყობის პროცესი, რომელიც მოიცავს ფაქტორების ორგანიზების, თავსებადობის უზრუნველყოფისა და ერთ მთლიან წარმონაქმნად გადაქცევის არაცნობიერ პროცესს; გ) ამ პროცესის შედეგად მიღებული პროდუქტის - სხვადასხვა სახისა და ფორმის განწყობის ცნობიერობა-არაცნობიერობის და გაცნობიერებადობის საკითხი.

¹⁰ როგორც ითქვა, თავდაპირველად სიტუაციური განწყობა დიფუზიურ ხასიათს ატარებს მისი სუბიექტური ფაქტორის დიფერენცირებულობის არასაკმარისი ხარისხის გამო. მაგრამ ამგვარი ხარისხის წარმონაქმნიც საკმარისია, რომ ღირებულების შინაარსობრივი მოცემულობისკენ განწყობისეული მიმართულობის, მასზე კონცენტრაციის და მისი პერმანენტული მოცემულობის მდგომარეობა (ანუ, მოლოდინი, როგორც განწყობის ფორმირების სტადია, რომლის განმავლობაშიც, მოსალოდნელობის და მიმზიდველობის ურთიერთქმედების საფუძველზე თითოეული მათგანის მაჩვენებლების ზრდა მიმდინარეობს. (ნადარეიშვილი, განწყობა და მოლოდინი, 1993) შექმნას და ღირებულების შემდგომი ინტერიორიზაციის გაადვილებას დაედოს საფუძველად.

შესაბამისი აქტივობის პროცესში მიიღწევა. საფიქრებელია, რომ ამ პროცესში მიმდინარეობს: ა) ღირებულების მოცულობის და შინაარსის დამატებითი ასპექტებისა და მათთან დაკავშირებული შესაძლო დამატებითი სარგებლის შესახებ ინფორმაციის მიღება (დამატებითი მასალა კოგნიტიური კომპონენტის დიფერენციაციისთვის); ბ) ღირებულების ინსტრუმენტალობის, ანუ მოთხოვნილების დაკმაყოფილებასა და სასურველი შედეგის დადგომასთან მიმართების დადასტურება (მასალა შეფასებითი და აფექტური კომპონენტების დიფერენციაციისთვის); გ) შერჩეული ქცევითი მოდელის აპრობაცია და ვარგისობის დადასტურება გაპირობების საფუძველზე (კონატური კომპონენტის დიფერენციაციისთვის). გასაგებია, რომ აღწერილი პროცესის განმავლობაში ღირებულების ინტერიორიზებულობის და პერსონალიზაციის ხარისხი იმატებს¹¹, მაგრამ აუცილებელია მისი მექანიზმის დეტალიზაცია (იხ. ქვემოთ).

სიტუაციური განწყობის სუბიექტური/ენერგეტიკული ფაქტორის-მოთხოვნილების შემდგომი დიფერენციაცია და ფიქსირებული განწყობის აფექტური კომპონენტის საფუძველად ტრანსფორმაცია მისი ინტენსივობის/ძალის ზრდას გულისხმობს. ეს საკითხი (თუ ღირებულებასა და მის ენერგეტიკულ ფაქტორთან დაკავშირებულობას ვიგულისხმებთ), ეხება (ა) ნაკლებად პირადი, უფრო სხვათა, (ბ) გარეგანი, ვიდრე შინაგანი, (გ) სუბიექტურად უცხო/ახალი, (დ) მეტწილად კოგნიტიური/ინფორმაციული ბუნების მქონე მოცემულობის (ცოდნა ღირებულების შესახებ) მიერ სანყისი აფექტური ნიშნების შექმნას. ამ ტრანსფორმაციაში გარდამავალ სტადიად¹² ფიქსირებული

¹¹ ფიქსირებაზე მსჯელობისას მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ, რომ სიტუაციური განწყობის სტრუქტურაში მოხვედრა არ უზრუნველყოფს ღირებულების და მისი რეალიზაციის მოთხოვნილების მდგრადი კავშირის ჩამოყალიბებას. მდგრადი კავშირის შესახებ შეიძლება მხოლოდ ფიქსირებული წარმონაქმნის შემადგენლობაში ვიმსჯელოთ, რადგან ცნობილია, რომ მთლიანობითი ფიქსირებული წარმონაქმნის ერთი კომპონენტის რეაქტუალიზაცია იწვევს მასთან დაკავშირებული, მასთან ერთად ფიქსირებული მეორე წარმონაქმნის რეაქტუალიზაციას. ჩვენს შემთხვევაში ეს იმას ნიშნავს, რომ ღირებულების კონსტრუქციის რომელიმე მდგენელის (გარე - ღირებულებასთან დაკავშირებული სოციალური სიტუაცია, ან შიდა, ფსიქიკური სივრცე - აზრი, სიმბოლო) რეაქტუალიზაცია გამოიწვევს მასთან დაკავშირებული მოთხოვნილებითი დამოკიდებულების რეაქტუალიზაციას, და პირიქით, მოთხოვნილების რეაქტუალიზაციის შემთხვევაში ის მიმართული იქნება სწორედ მასთან დაკავშირებული ღირებულების რეალიზაციაზე. აღნიშნული კავშირების ფიქსირება გულისხმობს კოგნიტიურისა და შეფასებითის მდგრად დაკავშირებულობას/ერთიანობას აფექტურ კომპონენტთან, ანუ ღირებულების მიერ აფექტური თვისებებისა და, შესაბამისად, აღმძრავი უნარის შექმნას, რაც ფიქსირებული განწყობის მთლიანობითი წარმონაქმნის ბაზაზე ხდება.

¹² გასაგებია, რომ აღნიშნული ტრანსფორმაციის სრული აღწერისთვის დამატებითი გამაშუალებელი ეტაპების და მექანიზმების მითითებაა საჭირო. აქ მხოლოდ გაკვრით მივუთითებთ მოლოდინის დატვირთვაზე მოტივაციის პროცესში - სწორედ მოლოდინის მდგომარეობაში წარმოებს კოგნიტიური და აფექტური მოცემულობების ურთიერთქმედება, რომელთა ჯამურ და შემდგომ - ემერჯენტულ პროდუქტსაც წარმოადგენენ ცნობილი, კომპოზიტური კოგნიტიურ-აფექტური მოტივაციური წარმონაქმნები (ნადარეიშვილი).

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

განწყობის შეფასებითი კომპონენტის ფორმირება შეიძლება ჩაითვალოს¹³, რომელიც, ჩვეულებრივ, კოგნიტიური კომპონენტის შემადგენლობაში მოიაზრება. შეფასებითი მომენტის გამოყოფა მნიშვნელოვანია ჩვენი კონტექსტის გათვალისწინებით, რომლის აქცენტიც სუბიექტის გარეთ არსებულის (სოციალური ღირებულება) სუბიექტში ინტერიორიზაცია და მის მიმართ ვალენტური დამოკიდებულების ფიქსირებაა.

დავუბრუნდეთ შეფასებით კომპონენტს, რომელშიც ერთმანეთს ხვდება, უკავშირდება: 1) კოგნიტიური კომპონენტის მოცემულობა, რომელიც (ა) ღირებულების კონცეფციის შინაარსის, მისი რაობის და კონსტრუქციის შესახებ ცოდნას, (ბ) სხვათა მიერ ღირებულებასთან, ანუ მიმართულობის ობიექტთან დაკავშირებული შეხედულებებისა და შეფასებების (რომლებიც ხშირად სოციალური სტრუქტურებით განპირობებულიადითვლება) ცოდნას და (გ) ასეთი შეფასების მიზეზების გაცნობიერებას (ღირებულების ობიექტური ფასეულობის საფუძვლების, ანუ, ღირებულად ჩათვლის კრიტერიუმების, ღირებულების ფასეულობის „საზოგადოებრივი კონცეფციის“ ცოდნა) მოიცავს. ასეთი ცოდნა ღირებულებების მიხედვით აქტივობის დასაშვებობის/ლეგალიზაციის და სარგებლიანობის დადასტურებულობის პრეზუმფციასაც¹⁴ გულისხმობს (თუ ღირებულება სამართლის ნორმაში აისახა, ის უმრავლესობის მიერ აღიარებული ან დადგენილი ქცევის ზოგადი წესის სტატუსს იძენს); 2) საკუთრივ შეფასებითი ასპექტი, რომელიც სუბიექტის მიერ სხვათა მიერ ღირებულების შეფასების ანალიზსა და საკუთარი ინტერესების, სარგებლის მიღების შესაძლებლობის პოზიციიდან ღირებულების შესახებ დასკვნაზე დამყარებულ შეფასებას გულისხმობს. შეფასებითი საფეხური ფასეულობის აღიარების წინარე პროცედურაა და მხოლოდ ფასეულობის დადგენის შემდეგ ხდება მის მიმართ აფექტური (ემოციები, გრძნობები დაკავშირებული ობიექტთან) დამოკიდებულების ჩამოყალიბება. შეფასება სხვათა (სუბიექტს მიღმა) პოზიციის გათვალისწინებით და საკუთარი გათვლის (მეტწილად, კოგნიტიური, ანუ ნაკლებად აფექტური სფეროს ჩართულობა) საფუძველზე წარმოებს, ამიტომ პირობითად, დავაცალკევებ ფიქსირებული წარმონაქმნის დიფერენციაციის ეს საფეხური როგორც კოგნიტიური, ისე აფექტური საფეხურისგან, რადგან რაიმეს დადებითად შეფასება მის მიმართ მოთხოვნილებითი/ვალენტური დამოკიდებულების არსებობას მხოლოდ თეორიულად გულისხმობს. სხვას სიტყვებით, შეფასებითი ასპექტი „დადებითი-უარყოფითის“ კატეგორიას, ხოლო აფექტური „მინდა-არ მინდას“ კატეგორიას განეკუთვნება. ღირებულების რეალიზაციის შედეგების სარგებლიანობის

აღნიშნული ურთიერთქმედებისას სუბიექტური ალბათობის და ვალენტობის ურთიერთგაძლიერების პროცესი მიმდინარეობს, რის შედეგადაც, ჯამურ პროდუქტში, ანუ მოტივაციურ წარმონაქმნში ინკორპორირებული ღირებულება აქტივობის სტიმულირებისთვის საკმარის ვალენტობას იძენს.

¹³ იგულისხმება ათითუდის ტრადიციულ სამ კომპონენტთან ერთად მეოთხე კომპონენტის მნიშვნელობის გამოკვეთაც.

¹⁴ მოცემული საკითხი მიემართება მოსალოდნელი მოვლენის (ღირებულების, როგორც შესაძლებლის კატეგორიის, რეალიზაცია ყოველთვის მომავალთანაა დაკავშირებული) ხდომილებაში დარწმუნებულობის ხარისხის მნიშვნელობასთან განწყობის ფორმირებას (ნადარეიშვილი, განწყობა და მოლოდინი, 1993).

საკუთარი შეფასებით დადასტურების შემთხვევაში მის მიმართ, როგორც სარგებლის/სიკეთის მომტანი, ინსტრუმენტალური ფუნქციის მქონე მოცემულობის მიმართ, აქამდე არარსებული, უკვე სრულად სუბიექტივირებული ემოციურ-გრძნობადი დამოკიდებულება, მისი ფასეულობის განცდა ჩნდება, რასაც მოჰყვება ღირებულების პოტენციური სიკეთეებიდან წილის მიღების სურვილი, ეს კი მისთვის სასურველობის, ვალენტობის მინიჭებას გულისმობს. შემდეგი ეტაპი სარგებლის მომტანი ღირებულების პოტენციალის აქტივობის მეშვეობით რეალიზაციისკენ სწრაფვას, ტენდენციას მოიცავს. სხვა სიტყვებით, ღირებულების რეალიზაციასთან დაკავშირებული სარგებლის მიღების შესაძლებლობის არსებობა სასურველს/შესაძლოსა და არსებულ მდგომარეობებს შორის განსვლასთან დაკავშირებულ, ნონასწორობის დარღვევის და მოთხოვნილების ფორმირების, ცნობილ მოდელს გულისხმობს, იმ განსხვავებით, რომ, მოცემულ შემთხვევაში: ა) ნონასწორობის დარღვევაში სოციალური წარმომავლობის წარმონაქმნი მონაწილეობს, ბ) ნონასწორობის დარღვევა სუბიექტის ცნობიერი აქტივობის შედეგს წარმოადგენს, გ) აღნიშნული აქტივობა მოიცავს ღირებულების ინტერიორიზაციის პროცესს და აუცილებელი დამხვედური განწყობის ფორმირება კონკრეტულ მოცემულ ღირებულებასთან ურთიერთობის პროცესში და მისივე საფუძველზე ხდება, დ) ინტერიორიზაციის გარეშე ღირებულება ვერ იქნება ნონასწორობის დარღვევისა და მისი აღდგენის მასტიმულირებელი ფაქტორი; ე) საქმე გვაქვს არა ნამყო ნონასწორობის აღდგენის, არამედ, აქამდე არარსებული ნონასწორობის მდგომარეობისკენ მისწრაფებასთან (ნადარეიშვილი, განწყობა და ნებელობა პიროვნების აქტივობაში, 2013). ცნობილია, რომ ნონასწორობის დარღვევა მისი აღდგენის ან მიღწევის ტენდენციას ბადებს, რომლის რეალიზაცია ღირებულების შესაბამისი ქცევის ინიციაციასთანაა დაკავშირებული. ზემოთ, მათი წარმომავლობის და სტრუქტურის გათვალისწინებით, არა იმდენად საკუთრივ მოთხოვნილებების, არამედ მოტივაციური წარმოქმნების ან, უფრო ზოგადად, ფსიქიკური აქტივობის სხვადასხვა დონის კუთვნილი (გასხვავებული, მაგრამ ურთიერთდაკავშირებული), აღმძრავი/ენერგეტიკული ფაქტორების სოციალური ღირებულებების საფუძველზე ფორმირების კანონზომიერებები განიხილებოდა. მნიშვნელოვანია, რომ სოციალური სისტემის ე.წ. ლატენტური ფუნქცია (Parsons, The Social System, 2005), რომელსაც, ზოგადად, კულტურა (და, მათ შორის, სამართლებრივი კულტურა) უზრუნველყოფს, არა მხოლოდ კულტურული პატერნების მდგენელების ინფორმაციული თუ თეორიული ასპექტების შენარჩუნება და გადაცემაა¹⁵, არამედ ღირებულებების მიმართ მდგრადი აფექტური დამოკიდებულებისა და შესაბამისი ქცევითი ტენდენციის უზრუნველყოფა, მათი მამოტივირებელი დატვირთვის/ქმედითობის შენარჩუნება და გაძლიერებაა.

¹⁵ ასეთ შემთხვევაში განწყობის მხოლოდ კოგნიტიური და შეფასებითი კომპონენტების არსებობა შეიძლება დადასტურდეს აფექტური და კონატური კომპონენტების არასათანადო ჩამოყალიბებულობის ფონზე. კომპონენტების ასეთი სპეციფიკა არასრული სტრუქტურიზაციის განწყობას ახასიათებს, რომელმაც აქტივობაზე (გ. ოლპორტის ტერმინებით (Allport, 1961) არა „მამოტივირებელი“, არამედ საუკეთესო შემთხვევაში „სტილისტური“ ზეგავლენა შეიძლება იქონიოს.

ფიქსირებული და სიტუაციური დისპოზიციური ფსიქიკური წარმონაქმნების ურთიერთმიმართება

აღნიშნული ფუნქციის პერსონალურ დონეზე რეალიზაციის აღწერის ვარიანტია ღირებულებებისა და ნორმების ფსიქიკური არსებობის ფორმად, თვითაქტივაციისა და სიტუაციური განწყობის მეშვეობით ქცევის აღძვრის უნარის მქონე დისპოზიციური განწყობების იდენტიფიცირება (ნადარეიშვილი, პიროვნება და ნორმატიული ქცევა, 2010), რომელთა ფორმირებისთვის აუცილებელი მასალის მიწოდებას სოციოკულტურული სივრცე უზრუნველყოფს.

დასკვნა

ფსიქიკური რეგულაციის უმაღლეს საფეხურებზე აქტივობის ენერგეტიკული უზრუნველყოფის ერთ-ერთი წყარო სოციალური ღირებულებებია. აღნიშნული ფუნქციის შესაძენად აუცილებელია სოციოკულტურულ სივრცეში არსებული ღირებულებების და მათთან დაკავშირებული სოციალური/საზოგადოებრივი განწყობების პერსონალურ ფსიქიკურ წარმონაქმნებად ტრანსფორმირება. ინტერიორიზაციის პროცესი გულისხმობს ღირებულებებისთვის სანყისი სუბიექტური ვალენტობის მინიჭებას, მათდამი მოთხოვნილებითი დამოკიდებულების ჩამოყალიბებას და მათ საფუძველზე სიტუაციური განწყობისეული წარმონაქმნის ფორმირებას. განწყობის ფიქსირებული ფორმის ჩამოყალიბების კვალობაზე, მოლოდინის პროცესის მონაწილეობით და განწყობის შეფასებითი კომპონენტის შუალობით, ღირებულებების ვალენტობა იზრდება და აღნიშნულ წარმონაქმნში ინკორპორირებული ღირებულებები იძენენ სრულფასოვანი აფექტური კომპონენტის დატვირთვას და კოგნიტიურ და კონატიურ კომპონენტებთან ერთად უზრუნველყოფენ აქტივობისთვის მზაობის ფორმირებას, რომელიც ღირებულებების რეალიზაციაზე მიმართულ ქცევას ედება საფუძველად. მოცემული მიდგომით, თავდაპირველად სუბიექტისთვის, მეტწილად, კოგნიტიური მოცემულობის მქონე სოციალური კონსტრუქტი - ღირებულება, აფექტური ასპექტის შესაბამისად, აქტივობის აღძვრის უნარს განწყობისეულ ფსიქიკურ წარმონაქმნებში ინკორპორირებისა და მის სტრუქტურულ მდგენელებთან ურთიერთქმედების მეშვეობით იძენს.

სოციალიზაციისა და სამართლებრივი კულტურის ფორმირების მიზანი ღირებულებების საფუძველზე ისეთი უზოგადესი, „დისპოზიციური განწყობების“ ფორმირებაა, რომლებსაც (ა) ნორმატიულობის კატეგორიაში შემავალი ყოველი ახალი მოცემულობის ასიმილირება და (ბ) მათ საფუძველზე, ფიქსირებული, ანუ გარანტირებულად ნორმატიული ქცევითი რეაქციის განხორციელების უზრუნველყოფა შეუძლიათ. ასეთი განწყობების არსებობა სოციალური კონტროლის ინტეგრაციული ვარიანტის დომინირების, შესაბამისად, დევიაციის რისკის შემცირების და, ასევე, დემოკრატიის განვითარების საფუძველია.

საფიქრებელია, რომ ტექსტში შემოთავაზებული მიდგომები ხელს შეუწყობს კოგნიტიური ფსიქოლოგიისა და განწყობის ფსიქოლოგიის მიმართულებების ახსნითი პოტენციალის სინთეზური გამოყენების შემდგომი მცდელობების წარმატებულობას სოციალური და პერსონალური ველის მოვლენების მიმართების გასაანალიზებლად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბალიაშვილი, მ. (1980). *სოციალური განწყობის ჩამოყალიბება და პიროვნების აქტივობა*. თბილისი.
- ნადარეიშვილი, ვ. (1993). *განწყობა და მოლოდინი*. თბილისი: თსუ.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2010). პიროვნება და ნორმატიული ქცევა. *ფსიქოლოგია*, XXII.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2013). განწყობა და ნებელობა პიროვნების აქტივობაში. *საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე*, 66-86.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2016). განწყობის დიფერენციაციის საკითხები. თბილისი. თსუ -177 182.
- ნადირაშვილი, შ. (1985). *განწყობის ფსიქოლოგია*. თბილისი: მეცნიერება.
- ნადირაშვილი, შ. (2001). „განწყობის ანთროპოლოგიური თეორია“, თბილისი.
- სურმანიძე, ლ. (2010). *კულტურა მეთოდოლოგიურ პერსპექტივაში*. თბილისი.
- უზნაძე, დ. (1977). *შრომები* (ტ. VI).
- უზნაძე, დ. (2009). *განწყობის ფსიქოლოგია*. თბილისი.
- ჩარკვიანი, დ. (2019). *ქართული ფსიქოლოგიური ჟურნალი*, 1.
- Allport, G. (1961). *Pattern and growth in personality*. N.Y.
- Merton, R. (1971). *Contemporary social problems*. N.Y.
- Nadareishvili, V., & Chkheidze, T. (2015). Legal culture and legal consciousness in terms of set and attitude. *European Scientific Journal*, 123-129.
- Parsons, T. (2005). *The Social System*.
- Леонтьев, Д. (1998). *Психологическое обозрение*, 1.
- Философский энциклопедический словарь*. (1989). М.
- Психологический лексикон*. (2006). М : ПЕР СЭ.

INTERRELATIONSHIP BETWEEN FIXED AND SITUATIONAL MENTAL ENTITIES

Vakhtang Nadareishvili

Tbilisi State University

Abstract

According to our assumption, D. Uznadze's situational set is a mental entity, similarly to attitude, personality trait and fixed set. Situational set is the basis of the formation of fixed set and vice versa (i.e. it can be a further differentiation stage of fixed set, its product).

Fixed dispositions are realized in behavior through situational set. For this purpose, situational set organizes the structural components of the fixed disposition and unites them with the actual givenness of a specific moment. In addition, successful behavioral realization ensured by situational set improves the characteristics of dispositional set (ნადირაშვილი, 1985) and increases the effectiveness of adaptation achieved through its participation.

At the high levels of mental activity, behavior is regulated with the involvement of conscious resources. The article focuses on conscious regulation, which, for the purpose of analysis, is distinguished from the unconscious regulation ensured by underlying set. The above resources take part in the internalization of social values and their use for the formation of individual/personal sets.

The proposed approach confirms a) an organic relationship between different forms and types of set; b) the possibility of their synergic relationship and mutual transformation; c) the existence of different, but mutually supplementary sources (including the sources of socio-cultural origin, e.g. common values) endowing activity with the needed energy; d) the possibility and necessity of the inclusion of D. Uznadze's situational set in the international theoretical and methodological context related to 'dispositional' constructs.

Our approach is also productive for the further elaboration of the relationship between the constituents of legal culture (e.g. legal awareness) and normative behavior when their unity is based on two, interrelated forms of set – fixed and non-fixed disposition, i.e. 'dispositional' and situational sets.

Key words: assimilation, interiorization, common value, set, disposition

There is a widely shared opinion that activity is regulated by joint operation of (a) fixed mental entities or dispositions like 'personality trait' and 'attitude' (G. Allport,) 'fixed set' (D. Uznadze), 'dispositional set' (Sh. Nadirashvili) and (b) non-fixed mental entities. It is well known that D. Uznadze confirmed the existence of non-fixed situational/momentary forms of set and its crucial role in evoking and controlling activity, which explains the unique character of his theory.

D. Uznadze's situational set is not a disposition in the traditional sense of this term, which implies its (a) formation through experience and repeated behavior, (b) involvement in the system of cardinal attitudes determining personality, (c) chronic character, and (d) inborn nature. Nevertheless, D. Uznadze's set can be considered a disposition because (a) it is the givenness preceding activity, (b) involves preconditions/possibilities required by activity, (c) implies directedness of activity, (d) readiness for activity, and (e) the tendency to realize readiness.

Due to the fact that the given text concerns the interrelationship between different types and forms of mental entities falling under the category of set, in order to draw comparison between these entities:

1. We will regard all of them as dispositions which will enable us to avoid certain inconveniences, in particular, labeling one of the forms of set (set understood as the 'psycho-physical readiness for behavior' by Uznadze) 'dispositional set'¹, and, by doing so, questioning the dispositional nature of other forms of set, whereas readiness is the mental state preceding and underlying activity, implying a tendency towards activity. In this sense, as already mentioned above, situational set is a disposition despite its potential for momentary formation and the shortness of the period before its realization in behavior;
2. At the same time, we distinguish: a) relatively stable fixed dispositions or 'dispositional sets'² which have a wide range of influence and the capacity to self-actualize (ნადარეიშვილი, 2010); b) fixed dispositions – relatively short-lasting 'ordinary' fixed sets with a limited operation range and the only capacity to reactualize, and c) short-lasting, one-off, non-fixed dispositions which are limited to the existence period of specific conditions and correspond to these condition, i.e. situational sets.

As mentioned above, the given approach clarifies the mutual transition of different forms and types of set and the dynamics of the stages of their formation. At the same time, the proposed approach will demonstrate their organic relationship with the general category of the dispositional mental entities of D. Uznadze's 'situational set', which will make it possible to accumulate the relevant scientific knowledge and fully use the corresponding research potential.

To analyze the relationship between different forms of set and their mutual transformation, we intend to discuss: (a) the function of dispositional fixed set in the formation of situational set, and (b) the function of situational set in the formation of dispositional fixed set.

There is a widespread opinion in social psychology that the already existing fixed sets take part in the formation of a certain type of sets. For example, according to M. Baliashvili, 'Social set, as a form of fixed set, takes part in the formation of the actual-momentary set underlying social behavior and undergoes modification during this process.' (ბალიაშვილი, 1980, გვ. 96). Sh. Nadirashvili further developed M. Baliashvili's idea and stated that 'The set formed before the actual behavior

¹ Sh. Nadirashvili was the first to use this term in the given context (ნადირაშვილი, 1985; 2001). In his latest works, he, in fact, put an equation symbol between dispositional and fixed sets.

² We will temporarily retain this term since we find it necessary to differentiate between 'ordinary' fixed sets and 'dispositional' fixed sets (ვ. ნადარეიშვილი, 2010). As for the use of the term 'dispositional set' by Uznadze [უზნაძე, 1964. გვ. 244], this issue will be discussed in a special study.

is a mediator between any dispositional set and behavior.’ (ნადირაშვილი, 1985, გვ. 208-209). A certain interpretation of the above stated ideas leads us to the conclusion that the realization of any type of fixed set (including dispositional set) in behavior requires situational set. It is clear that to support the given assumptions we need to specify the nature of ‘participation’ and ‘mediation’ as well as the corresponding psychological mechanisms. We also need to distinguish between: (a) transformation of the fixed set into the situational set to realize the given fixed set in behavior, and b) the use of the resources/material of fixed set to form a totally new set.

Because of the specificity of dispositional set (e.g., dispositional set is limited to past experience, has a very general/broad meaning), it cannot be fully compatible with all the specificity of present givenness (environmental, situational, internal, need-related), which takes place in a permanently changeable environment. In other words, dispositional set cannot ensure complete purposefulness of behavior. We agree with Shota Nadirashvili’s statement that ‘None of the mental entities including dispositional set as a past experience, can directly evoke the individual’s behavior. This, necessarily, requires the formation of the actual set of behavior’ (ნადირაშვილი, 1985, გვ. 214). It is clear that ‘none of the mental entities’ refers to fixed, rather than situational formations.

It is very likely that Baliashvili’s version, according to which fixed set participates in the formation of actual set, does not imply that an entire fixed set becomes part of actual set.³ This rather means that the components of fixed set are used and combined with the new factors of the situational set which is undergoing the process of formation⁴. Consequently, the components of fixed set are fully or partially used as the factors of situational set. Initially, such set is not completely structured because of the diffuse nature of its components. These components of set, as well as its new factors, need further differentiation. They need to become mutually consistent and organized into a whole. This is what is implied by the formation of situational set using fixed set with situational set playing the organizing function in the process. Sh. Nadirashvili makes a convincing statement (ნადირაშვილი, 1985) that compared to other fixed mental entities, situational set has a better potential to bring the past experience and the present givenness together. If we assume that situational set is superior in terms of ensuring purposefulness and evoking behavior, another factor we have to consider is the potential of situational set to reflect the future. (It has to be noted that fixed set is deprived of this kind of potential). The ability of situational set to reflect the future is ensured by the involvement of subjective probability and expectancy (ნადარეიშვილი, 2013).

The proposed interpretation of the mechanism ensuring the formation of a new set using the existing set is especially important in the context of socialization, including the formation of sets determining normative and deviant behaviors of legal culture (Nadareishvili & Chkheidze, 2015). The idea proposed by D. Uznadze regarding the utilization of sets formed by other individuals is a relatively complex version of the utilization of other sets for the purpose of set formation (უზნაძე, 2009, გვ. 304). These ideas are considered by Sh. Nadirashvili when he discusses the regularities of set formation through imitation, identification and acquisition of a social role (ნადირაშვილი,

³ Sh. Nadirashvili’s version of set as an unconscious motive requires special analysis (ნადირაშვილი, 1985).

⁴ Factors are the givenness preceding the formation of set and creating the basis of formation, whereas components are structural constituents of the already formed set.

1985). It has to be mentioned that since the set able to significantly influence behavior necessarily has to be an internal, personal state of a specific subject, it is difficult to explain how such fixed mental entities can be transferred in a 'ready-made form' through education and socialization, which is proposed by Sh. Nadirashvili and D. Uznadze. It seems that we have to refer to the above version implying the utilization of the components of set rather than the entire set in its complete form. It has to be taken into consideration that the interiorization of other people's sets (or 'social' sets) moves through different stages, from diffuse to a differentiated or situational form, and, finally, to fixed mental entities.

Until now we have discussed several interrelated issues: 1. The possibility to directly interiorize the set formed by others (i.e. social set); 2. The mechanism of the formation of situational set based on one's own fixed set; 3. The regularities of the formation of personal set based on the set formed by others. Further analysis requires the arbitrary differentiation of the above.

1. The problem of the interiorization of sets formed by others is always related to the consistency problem, i.e. consistency between different mental entities and their components. According to one of the versions, consistency is ensured by the assimilation mechanism which implies the neutralization of the differences between a new situational givenness and the existing givenness, which means that 'through assimilative evaluation the subject of cognition makes the environment more similar to oneself.' (ზარკვიანი, 2019). The process is ensured by the unconscious operation of set and targets slightly different entities that fall within the assimilation zone. For this reason, their interiorization does not create any problem. This regularity specific of assimilation is emphasized by Sh. Nadirashvili who states that 'In order to form social sets <...>, the person needs to have fixed social sets related to social values' (ნადირაშვილი, 1985, გვ. 146). Sh. Nadirashvili's statement becomes problematic when it comes to the interiorization of other people's sets because it implies that the formation of a new set requires the pre-existence of fixed set. This makes it difficult to explain the interiorization not only of a totally new, and, therefore, potentially inconsistent sets, but also the sets that hardly fall within the assimilation zone. We would like to reiterate that we regard the interiorization of other people's values as the formation of one's own set using the components of social set (i.e. as the accommodation version of adaptation, which implies changing the subject), which is problematic in those cases when the components of other people's set are inconsistent with the components of the subject's set;
2. The elaboration of the issue of the formation of situational set on the basis of personal fixed set can largely benefit from Sh. Nadirashvili's ideas about the importance of the 'social sets that were fixed in the past and are presented to the person in the form of striving for social values' in the formation of a new set (ნადირაშვილი, 1985, გვ. 147). This raises the following question: Is it a new situational set that is formed on the basis of fixed sets or their components or the actual ⁵ set is replaced by the fixed set which brings with itself the behavioral characteristics

⁵ The use of the term 'actual' only in relation to situational set wrongly implies that fixed set cannot exist in the actual form. In reality, similarly to other general dispositions, fixed set can also exist in the form of actual set and affect behavior without being transformed into the situational set evoking a specific

corresponding to the need satisfaction means applied in the situations in which the given set was fixed (ნადირაშვილი, 1985, გვ. 214). It is understandable that the latter version refers to the retention of the set and behavior corresponding only to past situations. Moreover, Sh. Nadirashvili emphasizes that when a situation is similar to the situation in which the set was fixed, 'the individual performs his/her behavior on the basis of the fixed set which has developed into actual set' (ibidem). However, this version refers to the utilization of the components of fixed set rather than the formation of a new situational set on the basis of the existing fixed set that is relevant for the explanation and analysis of the given 'behavior' or the transformation mechanism. The issue is that in certain instances the entire construct of set might not fully fall within the assimilation zone. In similar cases, the affective component of the construct determining striving will be used to form a new set. It has to be noted that to form a new set only those components of fixed set are utilized that are compatible, to a certain extent, with the characteristics of the new entity. The mechanism of set is thought to work flawlessly in the like conditions. However, there are some instances when assimilation can be only ensured through conscious mental resources, which will be discussed below;

3. The above mentioned case when assimilation and, consequently, interiorization, cannot take place becomes especially problematic while dealing with the formation of set on the basis of other people's sets, as there is no fixed mental entity in the subject which would create a precondition for the interiorization of the new entity or/and involve the component which would serve as a factor for the creation of a new set. In the case like this it becomes necessary to assume the operation of a different assimilation mechanism involved in the interiorization process.

It is clear that these issues are related to socialization, i.e. interiorization of norms and their constituent social values, while dispositional sets are understood as mental forms of their existence (ნადარეიშვილი, 2013). As mentioned above, for Sh. Nadirashvili the formation of social set requires preliminary existence of fixed social sets linked to social values. Such an assumption creates problems when an attempt is made to explain how a set is formed in the subject based on new values as there is no analogue of that new value in the subject. It should be noted that according to Sh. Nadirashvili (ნადირაშვილი, 1985), it is necessary to elaborate on the regularities of conscious mental activities to answer the above question.

Having considered the complexity of the problem and the format of the given article, we do not intend to conduct an in-depth analysis of social values (Чавчаваძე Н. 1984; დ. ბექვაია, 2007; ლ. სურმანიძე, 2010). However, to give a schematic, working definition of value we will only present several out of numerous interpretations of the given concept. The value has been defined/described

behavior. From the perspective of Allport classification, it can exist as a stylistic rather than motivational attitude (Allport, 1961). We have to take into consideration that the situational set the realization of which is postponed, in spite of not being realized in behavior (due to which it represents a disposition), not only retains its actual character, but can even increase in tension, i.e. reach a higher intensity of readiness. When talking about the interchangeability of different forms of set, we should also assume that the situational set that cannot be realized in behavior might move to the fixation phase.

as ‘the object of person’s desires and strivings [given in the form of possibility rather than reality. V.N.]; the bases of values are bio-psychologically interpreted needs; values have utility and instrumentality dimensions; value is an ideal existence, the existence of norm, values are ideal objects independent from human needs or wishes. ‘For anthropologists values are a kind of intersection of personality and society. When value is interpreted as the quintessence of personality, the concept of value orientation comes to the foreground. The latter is understood as a complex of strictly defined principles that has grown out of cognitive, evaluative and other components. According to Kluckhohn, it is a generalized concept determining human behavior’ (სურმანიძე, 2010, გვ. 91). The existing tradition (C. Kluckhohn) distinguishes values as the motivational aspects from the value orientations as the subjective concepts of values or the forms of attitudes/ social sets <...> which are shaped during socialization through the acquisition of social values (Психологический лексикон, 2006).

The question whether value orientations represent attitudes and whether they have the potential to evoke behavior depends, among other issues, on the interpretation of their conative component, which will be discussed in a separate study. In the given text the potential of attitudes/fixed sets to evoke behavior is related to the question if situational set can be formed on the basis of such attitudes.

If we view values in the motivational context we can assume that one of the functions of motivation is the creation of the ground for mutual assimilation and homogenization of the individual and the social, i.e. personal/subjective values and social values which were not homogenous at the very beginning. Such a mutual assimilation needs to be ensured in an ‘artificial’ way, i.e. through the involvement of volition and thinking. The above process makes it possible to create motive through the unification and combination of the external and the internal. Otherwise, the formation of set and evoking behavior create problems due to incomplete consistency or conflict between the individual and the social. Therefore, the process described above ensures the formation of set⁶. This combination makes the new entity somewhat compatible with the system of sets reflecting the personal values and, due to this, makes its assimilation possible. This ensures its interiorization, its integration into the subject’s system of sets and the spread of their energy/evoking potential to the value. Later, as the individual/personal valence is attached to the value, it becomes possible for the system to acquire additional energy from the value in question.

If we look at the above from D. Leontyev’s viewpoint, values can be considered as existing in three mutually transitional forms: 1) Public ideals developed by public consciousness and the generalized ideas about perfection involved in these ideals; 2) Embodiment of these ideals in the action or products of concrete people; 3) The individual’s motivational structures which drive the person towards embodiment of public ideals and values in his/her activity. According to the author, ‘the person acquires social ideals which <...> evoke in the person an activity tendency in the course of which their embodiment takes place’. From the perspective of sociogenesis, ‘the person’s values are the source of individual motivation and the equivalents of functional needs’ (ЛЕОНТЬЕВ, 1998).

It has to be taken into consideration that: 1) the author’s ideas are mainly based on the inter-

⁶ This form of assimilation, which has a relatively complex character, is, in fact, the initial/preparatory stage for accommodation and predicts the formation of a new set (ნადარეიშვილი, 2013).

pretation of motive and motivation from the perspective of Activity Theory; 2) irrespective of the chosen perspective it is necessary to describe the psychological process of transformation of the social value into an individual mental entity (at least, a personal value) which is the objective of the present article.

When talking about the realization of values we: 1) share Leontyev's ideas regarding the above issue presented in the cited text; 2) consider productive the discussion about the realization of values in relation to social norms. This especially applies to R. Merton's viewpoint according to which norm involves (a) value, and (b) the corresponding rules of behavior/the rules of the realization of the given value (Merton, 1971). In order to consider the person (activity) normative (according to Merton – conforming) it is necessary for the person to 1) fully internalize the value, which implies the formation of the corresponding dynamic entity where the value is incorporated and fixed; 2) perform the activity aimed at the realization of the given value. For this to happen, the entity has to be fully structured, i.e. contain all the necessary components, otherwise, only the presence of the cognitive component, which is the pure knowledge of the value as a theoretical construct existing in the socium, will result in the inability to evoke behavior and/or instability of behavior. It can be assumed that the normative nature of person implies the actual realization of the events that are implied in the content of the value. It means that the events will actually take place, that the possibility will be translated into reality, that the person will ensure the realization of the value through his/her self-activity.

In this section of the text we discuss only one dimension of the common value relevant to our context. Common value is a social construct important for a large number of people (group, nation, mankind). In this respect it has a general potential of acquiring valence. Such a general valence is formed as a result of the addition and generalization of individual valences, i.e. individual values.⁷ Stemming from this assumption, the common value involves and agrees with every individual's values to a certain extent⁸, and due to this common values are somewhat attractive for every individual (the desire to enjoy the benefits resulting from the status of the value holder or the activities performed in correspondence with the values). However, because values are characterized with general valence, they do not fully reflect the individual's values, and, therefore, are not attractive enough to evoke a concrete individual's behavior. From this perspective, the motivational process can be understood as the process of the augmentation of the individual valence in common values. This process implies the artificial formation of the 'energy' factor of set (D. Uznadze's 'subjective factor'), i.e. its formation through conscious mental activity, which is different from the 'natural' formation of set with the participation of the subjective factor of need. The artificially created fac-

⁷ The valence of the individual value depends on specific situations, and, above all, on the dynamics of the subject's needs (as opposed to social and personal values which, in the case of appropriate internalization, are unchangeable across situations).

⁸ If we share Merton's opinion, according to which common values are reflected in social norms as their structural component, then the reflection of individual values in social norms will depend on the degree of democracy in the society. Here we only note that the above degree or the extent of the reflection of the individual value in the norm, determines the intensity of psychological tension in relation with the norm and, correspondingly, the potential/risk of provoking deviance and crime.

tor can be shaped in two different ways, which are presented below in a simplified form: 1) The inadequate valence/evoking potential of the common value is linked and added to the valence of the value already existing in the individual (which is in line with one of the common approaches in motivation theories). Such an approach rules out the interiorization of the common value and the augmentation of its valence without the corresponding individual value ('host value') and the need already existing in the individual; 2) The formation of the corresponding need and the individual value based on the common value. The second version is related to the functioning of the cognitive processes involved in the integrate voluntary process, which includes the following stages: a) The acquisition of knowledge – the person realizes that there are entities/constructs which are important and meaningful for other people and becomes aware of what determines the common attitude to this construct, why it is considered important and meaningful in general, i.e. why it has valence for other people; b) Determining personal benefits that are brought by the behavior performed according to common values (subjective evaluation of the common value or the expected personal benefit from the common value). It should be mentioned that potential benefits, potential positive results of holding a common value might not be yet represented in a concrete and salient form in the subject's personal experience/system of individual values. It is understandable that the above refers to the formation of the individual need based on social entities. This individual need might determine a future striving (need based striving) for a common value (see below) and might be later shaped as a set valence, i.e. the social value might get charged with the corresponding subjective value.

Now is the time to go back to the internalization of social values or the formation of individual values on the basis of social values. According to the above assumption, it is only a part/component of set that is interiorized rather than the entire set. We also discussed the acquisition of personal valence by common value and its transformation into the individual value which is nothing else than the interiorization of the common value. We are interested in the stages of the process from the perspective of set formation (ნადარეიშვილი, 2016). We also assume that complete, fully shaped fixed disposition is the condition of set which a) can form a situational set and evoke activity through situational set; b) has a stable fixed form necessary to permanently ensure the value corresponding activity. The set with the above potential needs to have complete and consistent components. We also talked about the 'artificial' formation of the subjective/behavior evoking factor of situational set during the motivational process which implies its shaping through cognitive processes using the energy of the common value⁹. It has been noted that situational set can evoke behavior only on a one-off basis, whereas the goal of socialization is to form a person permanently acting in accordance with common values. What we are referring to is the necessity of transforming situational set into

⁹ To avoid methodological ambiguity, it is necessary to differentiate among the following: a) at the highest level of mental activity (it is the level at which set formation on the basis of common values is described) conscious processes participate in the formation of the factors of unconscious set; b) the set driven process, per se, which involves the unconscious process of organizing the factors, ensuring their consistency and transforming them into a whole entity; c) the issue of consciousness of the product resulting from this process. The product is different kinds and forms of set and the issue is whether they are conscious, unconscious or are presently unconscious, but have a potential of becoming conscious.

fixed set. It is assumed that the factors of situational set need to undergo a further differentiation or specification, need to be strengthened and reinforced¹⁰, which, according to a common version, is achieved through the activity corresponding to situational set. We assume that the following takes place during this process: a) acquisition of the information about the additional aspects of the volume and content of the given value as well as the information about additional benefits related to these aspects (additional material for the differentiation of the cognitive component); b) confirming the instrumentality of the value which implies its relatedness to need satisfaction and the achievement of desirable results (material for the differentiation of the evaluative and affective components); c) testing the selected behavioral model and the confirmation of its usefulness on the basis of conditioning (differentiation of the conative component). It is clear that during the described process increases the level of the interiorization and personification of social/common values¹¹, but a more detailed description of the relevant mechanism is still needed (see below).

A further differentiation of need which is the subjective/energy-laden factor of situational set and the transformation of the affective component of fixed set implies their intensification. The issue of the relatedness of the common value with its energy factor refers to the acquisition of initial affective signs by the entity which is (a) less personal and rather belongs to others; (b) more external than internal; (c) subjectively alien/new; (d) mostly cognitive/informational, which implies the knowledge of the common value. The transitional stage in similar transformation¹² is the formation

¹⁰ As mentioned above, the primary situational set is diffuse due to inadequate differentiation of its subjective factor, but even such a poorly formed entity is enough to ensure the directedness of set at the content of the common value, focus on it and ensure the state of the permanent givenness of that value (that is, subjective probability/expectancy as a stage of the formation of set during which the interaction of expectancy and attractiveness results in their intensification (ნადარეიშვილი, 1993). The process described above facilitates the further interiorization of the common value.

¹¹ When talking about fixation, it is important to keep in mind that getting into the structure of situational set does not ensure the establishment of a firm link between the common value and the need to realize this value. A firm link can be only established within a fixed entity, as it is known that the reactualization of one of the components of an integrate/whole fixed set causes the reactualization of another related entity which has been fixed together with the above component. In our context it could mean that the reactualization of one of the constituents (external constituent – the social situation related to the common value; internal constituent – the internal mental space, e.g. an idea or a symbol) of a common value will cause the reactualization of the related need and vice versa, i.e. the reactualized need will be directed at the realization of the related common value. The fixation of similar interrelationship implies the existence of a firm link/unity between the cognitive and evaluative components, on the one hand, and the affective component, on the other hand. This means that the common value acquires the affective quality, and, therefore, the ability to evoke behavior, which takes place on the basis of an integrate entity of the fixed set.

¹² It is clear that a complete description of the transformation process requires the specification of the additional mediating mechanisms and stages. Here we only touch upon the importance of expectancy in the motivational process. It is just the state of expectancy where the interaction of cognitive and affective entities takes place. Their joint products, further emerging from this interaction, are the composites

of the evaluative component¹³ of fixed set, traditionally understood as the constituent of cognitive component. In our context it is very important to single out the evaluative component since the emphasis is made on the interiorization of the entities existing outside the subject (i.e. common values) and the fixation of an attitude, having a certain valence, towards the given value.

Returning to the evaluative component it can be said that the following is interlinked within the evaluative component: 1) cognitive component as a givenness which implies (a) knowledge of the content of the concept of the common value, its essence and construction; (b) knowledge of other people's opinions and evaluations (often viewed as determined by social stereotypes) related to the common value; (c) awareness of the reasons for such evaluations, which implies the knowledge of why the common value is objectively important, criteria for its importance, the 'social concept' of the importance of the given value. Such knowledge is based on the presumption that the activities corresponding to the given common value are acceptable, legitimate and useful¹⁴. If a common value is reflected in legal norms, it means that it is acceptable for the majority and acquires the status of the general, established rule of conduct; 2) evaluative aspect, per se, which is based on the analysis of the evaluation of the common value by other people and the evaluation of the potential personal benefit related to the common value. This evaluation is based on the conclusion about the importance of the common value from the perspective of subjective utility. The evaluative stage is the procedure preceding the recognition of the individual value. Formation of affective attitude (emotions and feelings related to the object) takes place only after the establishment of the individual value. As evaluation is based on the consideration of the viewpoints of other people (existing beyond the subject) and personal calculations (which implies the involvement of cognitive rather than affective sphere), we have arbitrarily separated this stage of the differentiation of fixed entity from both cognitive and affective stages, as the positive evaluation of something only theoretically implies the existence of need-based / valence-charged attitudes. In other words, the evaluative aspect belongs to the category of 'positive – negative', whereas the affective aspect belongs to the category 'I want – I don't want'. After the person confirms the personal utility of the realization of a common value, she/he perceives the common value as an instrumental entity entailing personal benefits. From now on a completely subjectified, emotional – affective attitude is formed in the subject. She/he experiences the individual importance of the common value. This is accompanied by the desire to enjoy the benefits entailed by common value, which leads to its endowment with desirability and valence. The next stage involves the tendency to realize the potential of the beneficial common value through activity. In other words, the possibility of the enjoyment of benefits entailed by the realization of

known as cognitive-affective motivational entities (ნადარეიშვილი, 2013). In the course of the above interaction, the mutual strengthening of subjective probability and valence takes place. As a result, the common value incorporated in the joint product, that is a motivational entity, acquires enough valence to stimulate activity.

¹³ The importance of the fourth component in addition to the three traditional attitude components is emphasized.

¹⁴ The above issue is related to the importance of the level of the certainty of outcome (how subjectively probable it is that the event will take place) in the formation of set. The realization of the common value, as a potential, is always related to the future (ნადარეიშვილი, 1993).

the common value creates inconsistency/imbalance between the desirable/possible and the actual and the formation of need, which is stated in one of the well-known models. The difference between the model and our approach is that a) imbalance is created by the entities of social origin; b) imbalance is the result of the subject's conscious activity; (c) the activity in question involves the interiorization of the common value. The 'host' value is formed in the course of interaction with the common value and on the basis of the common value, in question; d) common value will not be able to stimulate the distortion/restoration of balance unless it is interiorized; e) here we deal with the striving for the balance which did not exist before, rather than the restoration of the past imbalance (ნადარეიშვილი, 2013). It is well-known that the distortion of balance evokes the tendency to restore the previous balanced state. The realization of this tendency is related to the initiation of behavior consistent with the common value.

So far, we have discussed the regularities of the formation of energy/evoking factors on the basis of social values. Therefore, instead of dealing with needs, per se, we deal with these factors which are motivational entities and belong to different, though interrelated levels of mental activity. It is very important that the so-called latent function of the social system (Parsons 2005), ensured by culture, in general (including legal culture) is not limited to the preservation or transfer of the informational and theoretical aspects of the constituents of cultural patterns¹⁵. It also forms stable affective attitudes towards the common values and the corresponding behavioral tendencies, ensures the preservation of their effectiveness and contributes to their reinforcement. We can assume that at the individual level the latter function is ensured by dispositional sets (ნადარეიშვილი, 2010) which are the mental forms of the existence of common norms and values. Such dispositional sets have the capacity to self-actualize and evoke behavior through situational set. The provision of the material necessary for the formation of dispositional sets is ensured by the socio-cultural space.

At the highest level of mental regulation, activity is supplied with energy by social values. To acquire the above function, the values and the related social attitudes existing in the socio-cultural space need to be transformed into personal mental entities. Interiorization implies the endowment of common values with primary subjective valence, the formation of need-driven attitudes towards these values and the formation of value based entities – situational sets. Along with the formation of fixed set, the valence of value is augmented with the participation of expectancy and through the evaluative component of set. The common values incorporated in the given entity acquire the function of the fully developed affective component and, jointly with the cognitive and conative components, ensure the formation of the readiness for the activity serving as a basis for the behavior directed at the realization of the common values. According to the given approach, at the beginning, the social construct (i.e. common value) is presented to the subject in the cognitive form. Later, the common value acquires the affective dimension and, consequently, the ability to evoke activity, which is possible through its incorporation into the mental entities of set and the interaction with its structural constituents.

¹⁵ In the case like this, if the affective and conative components are not completely formed, we can only confirm the presence of cognitive and evaluative components. Such a specificity of components is only characteristic of inadequately structured attitudes which, using G. Allport's terms, might have at most 'stylistic' influence on the performed activity rather than 'motivational' influence (Allport, 1961).

The goal of socialization and legal culture is to form the value-based most general ‘dispositional sets’ which have the capacity to (a) assimilate every new givenness falling under the normative category, and (b) ensure fixed (i.e. guaranteed) normative behavioral reactions performed on their basis. The existence of such sets ensures the dominance of the integrated version of a social control with the resulting reduction of deviance related risks and is beneficial for democratic development.

The approach proposed in the given article can contribute to the synthetic utilization of the explanatory potential of cognitive and set psychologies in order to analyze interrelationship between the processes taking place in the social and personal space.

References:

- ბალიაშვილი, მ. (1980). *სოციალური განწყობის ჩამოყალიბება და პიროვნების აქტივობა* [Formation of social set and the individual’s activity]. თბილისი.
- ბეჭვაია, დ. 2007. აქსიოლოგია[Axiology]. „ნეკერი“, თბ. 2007
- ნადარეიშვილი, ვ. (1993). *განწყობა და მოლოდინი* [Set and Expectancy]. თბილისი: თსუ.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2010). *პიროვნება და ნორმატიული ქცევა* [The Individual and Normative Behavior]. *ფსიქოლოგია*, XXII.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2013). *განწყობა და ნებელობა პიროვნების აქტივობაში* [Set and Volition in the Individual’s Activity]. საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე.
- ნადარეიშვილი, ვ. (2016). *განწყობის დიფერენციაციის საკითხები* [The Differentiation of Set]. თბილისი.თსუ. 177-182.
- ნადირაშვილი, შ. (1985). *განწყობის ფსიქოლოგია* [The Psychology of Set]. თბილისი: მეცნიერება.
- ნადირაშვილი, შ. (2001). *„განწყობის ანთროპული თეორია“* [The Anthropic Theory of Set]. თბილისი.
- სურმანიძე, ლ. (2010). *კულტურა მეთოდოლოგიურ პერსპექტივაში* [Culture from the methodological perspective]. თბილისი.
- უზნაძე, დ. *ზოგადი ფსიქოლოგია* [General Psychology]. 1964.
- უზნაძე, დ. (1977). *შრომები (ტ. VI). განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები* [Experimental Bases of Set Psychology]. თბ., „მეცნიერება“.
- უზნაძე, დ. (2009). *განწყობის ფსიქოლოგია* [The Psychology of Set]. თბილისი.
- ჩარკვიანი, დ. (2019). *ალბათური მსჯელობა და განწყობის ეფექტები* [Probability judgment and effects of the set]. *ქართული ფსიქოლოგიური ჟურნალი*, № 1. 7-15, თსუ
- Allport, G. (1961). *Pattern and growth in personality*. N.Y.
- Merton, R. (1971). *Contemporary social problems* . N.Y.
- Nadareishvili, V., & Chkheidze, T. (2015). *Legal culture and legal consciousness in terms of set and attitude*. *European Scientific Journal*. 123-129.
- Parsons, T. (2005). *The Social System*.
- Леонтьев, Д. (1998). *Психологическое обозрение* [Psychological Review]. 1.
- Философский энциклопедический словарь* [The Encyclopaedic Dictionary of Psychology] (1989). М.
- Психологический лексикон* [Dictionary of Psychology]. (2006). М : ПЕР СЭ.
- Чавчавадзе Н. *Культура и Ценности* [Culture and Values]. «Мецნიერება», Тბ. 1984.